

Н. Г. Філоненко,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ТА СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОСИН У РОМАНІ ЖЕРОМА ФЕРРАРІ *LE SERMON SUR LA CHUTE DE ROME*

У статті вивчається когнітивний аспект синтаксичних зв'язків та відносин французької мови у текстоворенні, досліджується семантика синтаксичних відносин на рівні словосполучення, речення та тексту, виявляються статичні та динамічні концептуальні характеристики синтаксичних зв'язків у сучасному французькому художньому прозовому тексті.

Ключові слова: синтаксичні зв'язки, синтаксичні відносини, когнітивна структура, сурядний зв'язок, підрядний зв'язок, юкстапозиція, суб'єктно-предикатні відносини, когнітивний архетип.

В статье изучается когнитивный аспект синтаксических связей и отношений французского языка в текстообразовании, исследуется семантика синтаксических отношений на уровне словосочетания, предложения и текста, оказываются статические и динамические концептуальные характеристики синтаксических связей в современном французском художественном прозаическом тексте.

Ключевые слова: синтаксические связи, синтаксические отношения, когнитивная структура, сочинительная связь, подчинительная связь, юкстапозиция, субъектно-предикатные отношения, когнитивный архетип.

The paper examines the cognitive aspect of French syntactic relations in text, studies the semantics of syntactic relations between the phrases, sentences and text, analyze static and dynamic characteristics of conceptual syntactic relations in modern French literary text.

Keywords: syntactic relations, cognitive structure, coordination, subordination, juxtaposition, subject-predicate relations, cognitive archetype.

Метою статті є уточнення понять «синтаксичні зв'язки» і «синтаксичні відносини» у сучасній французькій мові, а також окреслення їхніх ролей у репрезентації когнітивних архетипів і концептів сучасного французького художнього тексту.

Актуальність статті визначається існуючою у сучасній лінгвістиці тенденцією до переосмислення функцій основних синтаксичних категорій художнього тексту у когнітивному аспекті з використанням новітніх комплексних методик.

Об'єктом дослідження є синтаксичні зв'язки та відносини, зокрема суб'єктно-предикатні, у тексті роману Ж. Феррарі *Le Sermon sur la chute de Rome*.

Матеріалом дослідження є текст роману сучасного французького письменника Ж. Феррарі *Le Sermon sur la chute de Rome*, якому у 2012 році присуджена найвища французька літературна премія Goncourt за кращий роман французькою мовою.

Предметом дослідження є концептуальні особливості суб'єктно-предикатних синтаксичних відносин у художньому тексті роману Ж. Феррарі *Le Sermon sur la chute de Rome*, зокрема їхня здатність репрезентувати когнітивні архетипи.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше досліджується концептуальний склад синтаксичних зв'язків та відносин прозового твору сучасного французького письменника крізь призму когнітивного підходу.

Питання розмежування і виокремлення синтаксичних зв'язків та відносин, їхнє співвідношення у вираженні смислу через різнорівневі синтаксичні одиниці є однією з проблем сучасної лінгвістики тексту. Обидві філософські категорії відносин та зв'язку набувають неоднозначної інтерпретації у тлумаченнях цих термінів філософськими словниками. Так, наприклад, відносини визначаються як «зв'язок між певною сутністю і тим, що з нею співвіднесено» [4, с. 176], а зв'язок, у свою чергу, окреслюється як «відносини між об'єктами» [4, с. 510]. Отже, такі дефініції дають підстави для констатації певної синонімічності понять «зв'язок» та «відносини».

У романській лінгвістичній традиції існують як тенденція до розрізнення синтаксичних зв'язків та синтаксичних відносин, так і об'єднання цих двох понять, а також термінологічні розбіжності. Поняття синтаксичного зв'язку як відносин залежності у реченні набуває розвитку у теорії структурного синтаксису Л. Теньєра [6, с. 23-24]. Л. Теньєр для позначення синтаксичного зв'язку вживає термін *connexion* [6, с. :11]. Аналізуючи суб'єктно-предикативний зв'язок мінімального висловлювання, А. Мартіне використовує термін *relation* [11, с. 207], так само, як і О. Суте [13, с. 100]. Відштовхуючись від функціональних характеристик синтаксичних одиниць французького речення, деякі дослідники схиляються до терміну *rapport* [8, с. 80; 12, с. 116] для позначення саме відносин, не акцентуючи на виокремленні зв'язків та відносин, зустрічається також термін *lien syntaxique* [там само], проте цей останній, разом із терміном *relation syntaxique* для позначення синтаксичних відносин, вживаються здебільшого, у дослідженнях з лінгвістики інформаційних технологій.

Не тільки термінологічна складність виникає у дефініціях зв'язку і відносин, а й проблема типологічного плану. У синтаксичній теорії Л. Теньєра, який у вивченні синтаксичних залежностей протиставляє структурний критерій семантичному, розрізняються такі три основні синтаксичні реляції, що здатні описати всі види синтаксичних відносин і зв'язків у французькій мові: конексія (структурна залежність), юнкція (координація та юкстапозиція) і трансляція (функціональна залежність) [6].

В. Г. Гак, розмежовуючи поняття зв'язки та відносини і виокремлюючи три основних структурно-семантичні види синтаксичного зв'язку – сурядний (сполучниковий та безсполучниковий), підрядний і юкстапо-

зитивний (безсполучниковий і безприйменниковий), підкреслює, що «нечіткість семантичних відмінностей між видами зв'язку, часта асиметрія форми і змісту ускладнюють теоретичний аналіз засобів синтаксичного зв'язку» [1, с. 251]. Таким чином, гіпотаксис і паратаксис є двома найзагальнішими і апозитивними за логічним критерієм видами синтаксичного зв'язку, до яких можна редукувати усю багатоманітність типів синтаксичних відносин та зв'язків у французькій мові.

Однак, різноманітність відносин, які може виражати один і той самий тип зв'язку, не дозволяє такому спрощенню пояснити проблеми розуміння не тільки текстотворення й інтерпретації тексту в цілому, а й значно меншої синтаксичної одиниці, такої як словосполучення. Так, наприклад, Р. Вальтерейт, вивчаючи синтаксичний зв'язок у іменниково-прийменниковому словосполученні, наголошує на певній невідповідності між ординарним, на перший погляд, зв'язком між іменником і прислівником, що позначають одного референта, та концептуальній різноманітності цього зв'язку [14, с. 182]. При загальній структурно-синтагматичній омонімії, такі словосполучення не є еквівалентними у словословному плані. Отже, очевидна певна асиметрія між формальним і когнітивним аспектом синтаксичних зв'язків та відносин у французькій мові, тому визначення одного конкретного інваріанту значення певного типу зв'язку є невіршеним завданням сучасних синтаксичних досліджень. Таким чином, саме вивчення концептуальних складників синтаксичних відносин може прояснити питання репрезентації концептів синтаксичними одиницями.

Семантика синтаксичних відносин у межах французького простого речення на рівні словосполучення (агентивні, об'єктні, посесивні, атрибутивні, каузативні відносини) відрізняється від семантики синтаксичних відносин у складному реченні (часові, компаративні, різноманітні обставинні), а також від специфіки структурно-синтаксичного зв'язку між реченнями у тексті (тематичні прогресії: лінійна, постійна, розділена; зв'язність і зчеплення, порядок слів) та між текстовими фрагментами.

Система всіх синтаксичних зв'язків між одиницями у тексті формує його реляційний корпус, адже між синтаксичними одиницями можуть утворюватись як контактні (лінійні), так і дистанційні зв'язки, або, інакше кажучи, горизонтальні та вертикальні. «Лінійний порядок одиниць синтаксичної структури не є довільним, а у значній мірі зумовлюється когнітивною сполученістю елементів когнітивної структури» [2, с. 56]. Найпростішою ілюстрацією важливого значення порядку слів мові є зв'язок підмет-присудок і предикативні відносини у французькому реченні.

Порівнюючи синтаксичну структуру окремого речення і структуру серії висловлювань у тексті, Х. Гаррідо доходить висновку, що, маючи одну й ту саму структуру, окреме речення і речення у тексті можуть мати різний зміст, крім того, у фрагментах тексту між структурами речень встановлюються також синтаксичні зв'язки і відносини [10, с. 38-39]. Крім того, синтаксичний зв'язок на рівні речення і тексту уможливує феномен рекурсії, який полягає у здатності певної одиниці, наприклад речення, вмщувати таку саму одиницю.

Існування синтаксичного зв'язку забезпечує формування синтаксичних одиниць вищого рівня, таких, наприклад як текст, або речення з синтаксичних одиниць нижчого рівня, таких як речення у тексті та словосполучення у реченні. Систематизація синтаксичних одиниць з установами закономірностей синтаксичних зв'язків та відносин сприяє виявленню когнітивного підґрунтя синтаксису тексту.

Одним з головних питань визначення концептуального змісту синтаксичних зв'язків є виявлення знаковості цього зв'язку, інакше кажучи, чи є синтаксичний зв'язок знаком у разі відсутності його маркованості, як, наприклад, у безсполучниковому підрядному і сурядному, а також у юкстапозитивному зв'язку? Очевидно, поясненням семіотизації синтаксичного зв'язку і виникненню синтаксичних відносин навіть за відсутності специфічних маркерів може слугувати така системна властивість тексту як емерджентність. Отже, визнання знаковості синтаксичних одиниць уможливує віднайти їхні концептуальні характеристики.

Концептуальний потенціал синтаксичних зв'язків та синтаксичних відносин, які виникають між одиницями у тексті, проявляється у призначенні цих синтаксичних зв'язків та відносин відображати людський спосіб означувати зв'язки та відносини між усім суцільним в об'єктивній дійсності. «Багатомірна когнітивна ситуація, проходячи через усі етапи синтаксичної обробки та реалізована у лінійній синтаксичній послідовності, зберігає всі відносини, що існували між концептами у початковому ментальному утворенні. Синтаксичні зв'язки, таким чином, представляють проєкцію зв'язків та відносин всередині початкової когнітивної структури» [3, с. 376]. Отже, синтаксичні зв'язки та відносини у тексті є екстраполяцією концептуальних зв'язків, які усталюються у ментальному світі людини і категоризують її модель реальності. Таким чином, у протиставлення сосюрівської концепції довільності мовного знака, сучасна лінгвістика, крізь призму когнітивного підходу, декларує можливість реконструювати когнітивні структури, засновуючись на даних зовнішніх мовних форм [2, с. 53].

Для окреслення статичної концептуальної характеристики синтаксичного зв'язку як у реченні Л.З. Совою пропонуються такі параметри: одно- чи двостороння спрямованість зв'язку, (що віддзеркалюється у відносинах), кількість пов'язаних елементів, його реалізованість і потенційність, специфікація синтаксичного зв'язку по типу вузла, чи є цей синтаксичний зв'язок синтагматичним, або парадигматичним, чи є він формальним, смисловим, або формально-смисловим [5, с. 11].

Так, наприклад, суб'єктно-предикатні відносини у французькому реченні відображають синтагматичний зв'язок між підметом і присудком, який, у свою чергу, є формально-смисловим, адже, при формальному лінійному інваріанті конструкції підмет + присудок, вона має достатньо великий потенціал вираження смислів. У синтагматичній французького речення основним формантом є предикація, яка позначається на частому збігу структури актуального членування і синтаксичної конструкції підмет + присудок [1, с. 395] завдяки жорстко фіксованому лінійному порядку слів. Одну з основних ролей в утворенні смислової єдності відносин підмет + присудок є семантичні і часово-видові характеристики присудка. Суб'єктно-предикативні відносини здатні репрезентувати на когнітивному рівні статичні, кінематичні та динамічні архетипи ситуацій [9:281-292], які на концептуальному рівні можуть бути представлені різноманітними концептами, ключовими з яких є СТАН, ПРОЦЕС,

дія, рух, перцепція, посесивність, ментальні операції, трансформація. У реченні ці відносини здатні супроводжуватися темпоративним, локативним, модальним, понятійним специфікаторами. Необхідно зауважити, що зазначені концептуальні характеристики можуть носити змішаний характер, наприклад, синтаксична конструкція, у якій вербалізується концепт рух може також формувати когнітивний шлейф концептів дія, стан, або процес.

У романі Ж. Феррарі *Le Sermon sur la chute de Rome* домінуючим для суб'єктно-предикативних відносин є динамічний стативний і активний когнітивні архетипи, що в основному представляється такими концептами як процес, дія, стан, рух, перцепція та трансформація. У тексті зазначеного роману синтаксичні комплекси з суб'єктно-предикативними відносинами, які вербалізують концепт рух, є конструктивно різноманітними і відзеркалюють такі когнітивні архетипи:

1. *Un démon rôdait sans cesse autour de lui* (р. 14) – динамічний, активний недоконаний, завершений, спрямований рух-процес з центром з просторовими межами;

2. *où glissaient les jonques des pirates* (р. 16) – динамічний, активний недоконаний, завершений, різноспрямований рух-процес з просторовими межами; інверсія підмета формує просторову орієнтованість процесу, закріплену контактним синтаксичним зв'язком присудка з обставиною місця.

3. *il lui était arrivé malheur* (р. 20) – кінематичний (відбувається транзакція початкової ситуації у фінальну), доконаний, завершений, телеономічний рух з часовими межами; використання двоскладного підмета *il* безособове у функції синтаксичного підмета + *malheur* у якості логічного підмета маркує модусну буттєву синтаксичну структуру і «співвідноситься з синтаксичним концептом диктум визначення суб'єкта дії» [7, с. 14];

4. *Hayet allait forcément revenir* (Р. 20-21) – кінематичний, активний доконаний, незавершений, спрямований, інтенсифікований рух-дія з просторово-часовими межами;

5. *elle ne revenait pas* (Р. 20-21) – динамічний, активний, недоконаний, завершений, спрямований рух-дія з просторовими межами;

6. *qu'elle ne reviendrait pas* (р. 21) – динамічний, активний, недоконаний, незавершений спрямований рух-дія з просторово-часовими межами;

7. *Ça arrive !* (р. 31) – кінематичний, недоконаний, завершений, телеономічний, ітеративний рух-процес без просторово-часових параметрів.

8. *Quand Matthieu et Libero arrivèrent* (р. 41) – кінематичний, активний доконаний, завершений спрямований рух-дія з просторово-часовими межами.

Виявлення статичної концептуальної характеристики зв'язків є важливим для вивчення динамічного плану розгортання синтаксичних зв'язків у тексті. Вивчення динаміки комплексів концептуальних ознак синтаксичних зв'язків і синтаксичних відносин, які простежуються у цих зв'язках у конкретних синтаксичних конструкціях на макросинтаксичному рівні, є перспективним для дослідження складу концептуальної структури синтаксичних категорій тексту.

Література:

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 839 с.
2. Кибрик А. Е. Лингвистическая реконструкция когнитивной структуры / А. Е. Кибрик // Вопросы языкознания. – 2008. – № 4. – С. 51-77.
3. Леденев Ю. Ю. Информационно-когнитивный аспект синтаксических отношений / Ю. Ю. Леденев // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК. – Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2009. – №7 – С. 376-380.
4. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / [предс. В. С. Степин]. Ин-т философии РАН. – М. : Мысль, 2010. – Т. III. – 2010. – 692 с.
5. Сова. Л. З. Аналитическая лингвистика и типология / Л. З. Сова. – СПб. : Изд-во Политехнического университета, 2007. – 378 с.
6. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. (Языковеды мира) / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
7. Федоров В. А. Национальная специфика синтаксических концептов: автореф. дис... д-ра филол. наук: 10.02.19 – теория языка / В. А. Федоров. – Воронеж, 2013. – 36 с.
8. Boer C. de Syntaxe du français moderne // Theorie de grammaire francaise recueil de textes. Хрестоматія по теоретической грамматике французского языка : на французском языке : учебное пособие / Т. А. Абросимова. – Ленинград : Просвещение, 1972. – С. 78-85
9. Desclés J.-P. Langages applicatifs, langues naturelles et cognition / J.-P. Desclés. – Paris : Hermès, 1990. – P. 277-278.
10. Garrido J. Syntaxe de la phrase dans le discours / J. Garrido // Travaux de Linguistique. – 1998. – № 36. – P. 37-46.
11. Martinet A. La linguistique synchronique. Etudes et recherches / A. Martinet. – Paris : Presses universitaires de France, 1965 – 248 p.
12. Riegel M. Grammaire méthodique du français / M. Riegel, J.-C. Pellat, R. Rioul. – P. : Presses universitaires de France, 1998. – 646 p.
13. Soutet O. La syntaxe du français / O. Soutet. – P. : Presses universitaires de France, 1989. – 125 p.
14. Waltereit R. Le rapport dépendanciel entre adjectif et nom : données syntaxiques et structures conceptuelles / R. Waltereit // Syntaxe et sémantique. – 2003/1. – № 4. – P. 179-194.
15. Warnant L. Structure syntaxique du français: essai de cinéto-syntaxe / L. Warnant. Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Liège. – P. : Librairie Droz, 1982 – 368 p.

Ілюстративний матеріал:

Ferrari J. Le sermont sur la chute de Rome. / J. Ferrari. – Actes Sud Editions, 2012. – 201 p.